

scheidene Gemeente, als één ligchaam beschouwd, grootelijks wijzigen' moest.¹⁰ De belangrijkste reden hiervoor was, aldus Scholte, gelegen in de hevige interne onderlinge strijd tussen afgescheidenen wat nu precies als 'gereformeerd' beschouwd moest worden. Juist deze discussie, die draaide om de kern van een afgescheiden identiteit en bestaansrecht, stond lange tijd de vorming van een 'oud-gereformeerd' bewustzijn en één kerkelijke organisatie in de weg. De twisten en verdeeldheden hadden Scholte ervan overtuigd dat vele afgescheidenen het woord 'gereformeerd' in de mond namen, zonder te weten wat het inhield. 'Het meest van allen is mij dit duidelijk geworden ten opzichte der voorname hoofdstukken der Christelijke religie, namelijk: *de Kerk, de Sacramenten, het geloof, het genadeverbond*'. Zijn doel met het tijdschrift *De Reformatie* is juist deze hoofdzaken uit te leggen, dwalingen en ketterijen te bestrijden, en zo eenheid en begrip te vormen ten aanzien van wat het inhoudt om gereformeerde kerk te zijn, zowel in leer als in organisatie.¹¹

Juist de onenigheid ten aanzien van deze 'voornamen hoofdstukken', was een belangrijke reden geweest Scholte als predikant van de afgescheiden gemeenten te schorsen. Het vertrek van Scholte leverde echter nog niet de benodigde eenheid over de leer en organisatie van de kerk op die nodig was om tot een eenduidig, gereformeerd kerkbewustzijn te komen.¹² De 'crisis der jeugd' duurde formeel tot 1854, het jaar waarin de diverse richtingen zich met elkaar verzoenden en zich gezamenlijk organiseerden. De eenheid binnen de afgescheiden gemeenten werd versterkt en geconsolideerd door de oprichting van één gezamenlijke opleiding voor predikanten, de Theologische School te Kampen.

Hoewel de richtingen bleven bestaan, kon men vanaf nu wel beginnen aan de opbouw van een gezamenlijke identiteit en kerkorganisatie. Die zouden echter, mede door de jarenlange strijd en de blijvende gevoeligheid hierover, niet langer één op één in verband gebracht worden met de oude Gereformeerde Kerk en haar positie in de toenmalige samenleving. Er zijn verschillende oorzaken aan te wijzen die vanaf de jaren '50 en met name in de jaren '60 een specifiek afgescheiden zelf- en kerkbewustzijn bevorderden. De formele opheffing van de interne strijd in 1854 was een belangrijke voorwaarde. Maar ook de toegenomen politieke en wettelijke vrijheid om een eigen kerkgenootschap te vormen en afnemend sociaal-maatschappelijk isolement droegen ertoe bij. Bovendien groeide het kerkgenootschap enorm, wat het zelfbewustzijn vergrootte en de afgescheidenen sterkte in de idee dat de Afscheiding zo door God gezegend en bevestigd werd¹³. Ten slotte veranderde ook de visie op de kerk en de plaats van de kerk in de samenleving, waarbij men zich meer en meer zelfstandig, als 'vrije

¹⁰ Scholte, 'Inleiding', v-vi.

¹¹ Scholte, 'Inleiding', viii-ix.

¹² Tot begin jaren '50 organiseerden de verschillende richtingen binnen de afgescheiden gemeenten zich vooral onafhankelijk van elkaar. Vergelijk voor deze richtingenstrijd over de organisatie en identiteit van de kerk bijvoorbeeld H. Bouwman, *De crisis der jeugd* (Kampen 1914); J.C. Rullmann, *De Afscheiding in de Nederlandsch Hervormde Kerk der XIXe eeuw* (4^e herz. druk, Kampen 1930) 261-291; M. te Velde, 'The Dutch background of the American Secession', in: G. Harinck en H. Krabben-dam, *Breaches and bridges: Reformed subcultures in the Netherlands, Germany, and the United States* (Amsterdam 2000), 85-7; idem, *Anthony Brummelkamp, 1811-1888* (Barneveld 1988) 86-108, 120-142, 193-225, 260-293.

¹³ Hel. de Cock, *Is de Afscheiding te rechtvaardigen?* (Amsterdam 1866) 82-3. G. Hemkes, *Het kerkelijk streven van ds. J. van Dijk Mz., geopenbaard in de brochure Allieren door Alliantie; in liefde beoordeeld* (2^e herz. druk, Kampen 1868) 66-7. Het gebruik van statistische gegevens als goddelijke bevestiging van het bestaansrecht van een kerkgenootschap kwam wel vaker voor.